

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

259

Wyzwania współczesnej polityki turystycznej Problemy polityki turystycznej

Redaktor naukowy

Andrzej Rapacz

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2012

Recenzenci: Wiesław Alejziak, Małgorzata Bednarczyk, Stefan Bosiacki, Ewa Dziedzic,
Irena Jędrzejczyk, Magdalena Kachniewska, Włodzimierz Kurek,
Barbara Marciszewska, Beata Mayer, Agnieszka Niezgoda,
Aleksander Panasiuk, Józef Sala, Jan Sikora, Teresa Żabińska,
Aleksander Schwichtenberg, Hanna Zawistowska

Redakcja wydawnicza: Agnieszka Flasińska

Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz

Korekta: Barbara Łopusiewicz, Joanna Świrska-Korlub

Łamanie: Beata Mazur

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:

www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,

The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,

a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon

http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa

www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2012

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-222-2

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp.....	9
------------	---

Część 1. Możliwości i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce

Rajmund Tomik, Andrzej Hadzik, Jarosław Cholewa: Turystyka aktywna w materiałach promocyjnych województw w Polsce.....	15
Katarzyna Górnik, Lila Pławińska, Kamila Gryglewicz: Możliwości i uwarunkowania uprawiania turystyki rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym..	24
Andrzej Tucki, Ewa Skowronek: Analiza popytu na turystykę społeczną w Polsce na przykładzie projektu Europe Senior Tourism realizowanego w lubelskim biurze podróży.....	35
Jadwiga Berbeka: Udział w ruchu turystycznym a spójność społeczna w Polsce – wybrane zagadnienia	43
Sylvia Graja-Zwolińska, Aleksandra Spychała: Aktywność turystyczna wielkopolskich seniorów	54
Adrian Przemysław Lubowiecki-Vikuk: Aktywność turystyczna singli 50+ w świetle cywilizacyjnych megatrendów	64
Maja Jedlińska: Wybrane aspekty turystyki osób niepełnosprawnych w powiecie jeleniogórskim.....	75
Magdalena Sidorczuk, Monika Krzeczyńska, Michalina Ścibisz: Rozwój geoturystyki w Polsce oraz możliwości jej adaptacji do turystyki społecznej.....	85
Elżbieta Grzelak-Kostulska, Beata Hołowiecka: Turystyka osób starszych w Polsce – uwarunkowania społeczno-demograficzne.....	95
Hanna Zawistowska: Możliwości i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce	109
Piotr Gryszel: Wybrane aspekty rozwoju turystyki społecznej w Republice Czeskiej.....	123
Piotr Zawadzki: Przygotowanie gospodarstw agroturystycznych do obsługi osób niepełnosprawnych na przykładzie wybranych obiektów w powiecie jeleniogórskim	133
Daria Elżbieta Jaremen: Turystyka społeczna – studium przypadku Wielkiej Brytanii	142
Marlena Prochorowicz: Turystyka społeczna jako forma aktywności osób niepełnosprawnych	157
Andrzej Stasiak, Bogdan Włodarczyk: Turystyka społeczna – istota, determinanty, możliwości i kierunki rozwoju.....	167

Piotr Gryszel, Daria Jaremen, Andrzej Rapacz: Turystyka społeczna – aktywność turystyczna wybranych grup docelowych w świetle badań ankietowych.....	178
---	-----

Część 2. Obszar niepewności w turystyce a polityka turystyczna

Elżbieta Szymańska: Polityka turystyczna a innowacyjność przedsiębiorstw turystycznych.....	193
Magdalena Kachniewska: Współpraca hoteli z władzami lokalnymi jako czynnik redukcji ryzyka specyficznego.....	203
Ewa Dziejcz: Pozycja konkurencyjna Polski na rynku turystycznym w obliczu sytuacji kryzysowych.....	213
Małgorzata Januszewska, Elżbieta Nawrocka: Funkcjonowanie przedsiębiorstw turystycznych w warunkach niepewności i ryzyka.....	224
Joanna Śniadek, Alina Zajadacz: Ocena realizacji strategii rozwoju turystyki w regionie leszczyńskim.....	237
Halina Kiryluk: Zrównoważony rozwój turystyki wyzwaniem współczesnej polityki turystycznej.....	247
Agnieszka Niezgoda: Uwarunkowania wdrażania koncepcji rozwoju zrównoważonego na obszarach recepcji turystycznej.....	264
Adam Edward Szczepanowski: Czynniki rozwoju turystyki w regionie Polski Wschodniej.....	274
Aleksander Panasiuk: Polityka turystyczna w oddziaływaniu na branżę turystyczną.....	285
Paweł Stelmach: Redukcja niepewności w polityce turystycznej.....	296
Tomasz Studzieniecki: Polityka turystyczna państwa w aspekcie priorytetów strategicznych Unii Europejskiej.....	307
Barbara Marciszewska: Obszary niepewności, polityka turystyczna i zrównoważony rozwój turystyki.....	316
Bogusław Stankiewicz, Mateusz Korkuć: Czynniki niepewności w turystyce i ich wpływ na wyniki ekonomiczne przedsiębiorstwa uzdrowiskowego Skarbu Państwa.....	326

Summaries

Rajmund Tomik, Andrzej Hadzik, Jarosław Cholewa: Active sport tourism in Polish voivodeships' promotion materials.....	23
Katarzyna Górnik, Lila Pławińska, Kamila Gryglewicz: Possibilities and conditions of tourism in families with a disabled child.....	34

Andrzej Tucki, Ewa Skowronek: Analysis of social tourism market in Poland on the example of Europe Senior Tourism programme carried out in Lublin travel agency	42
Jadwiga Berbeka: Tourism participation and social cohesion in Poland – selected aspects	53
Sylvia Graja-Zwolińska, Aleksandra Spychała: Tourism activity of older people from Wielkopolska region.....	63
Adrian Przemysław Lubowiecki-Vikuk: Tourist activity of singles 50+ on the basis of civilizational megatrends.....	74
Maja Jedlińska: Selected aspects of the tourism of the disabled in Jelenia Góra district	84
Magdalena Sidorczuk, Monika Krzeczyńska, Michalina Ścibisz: Geotourism development in Poland and possibilities for its adaptation to social tourism	94
Elżbieta Grzelak-Kostulska, Beata Hołowiecka: Senior tourism in Poland – socio-demographic conditions.....	108
Hanna Zawistowska: Possibilities and directions of development of social tourism in Poland.....	122
Piotr Gryszel: Selected aspects of social tourism development in the Czech Republic.....	132
Piotr Zawadzki: Preparing agritourism farms for the disabled tourists based on the example of selected objects in Jelenia Góra district.....	141
Daria Elżbieta Jaremen: Social tourism – case study of Great Britain.....	156
Marlena Prochorowicz: Social tourism as the form of activity of disabled persons	166
Andrzej Stasiak, Bogdan Włodarczyk: Social tourism – its essence, determining factors, perspectives and directions in development	177
Piotr Gryszel, Daria Jaremen, Andrzej Rapacz: Social tourism – tourist activity of selected target groups reflected in surveys	189
Elżbieta Szymańska: Tourism policy and innovativeness of tourism enterprises	202
Magdalena Kachniewska: Cooperation of hotels with local authorities as the determinant of unsystemic risk reduction.....	212
Ewa Dziejcz: Competitive position of Poland in tourism market against challenges of crisis situations	223
Małgorzata Januszewska, Elżbieta Nawrocka: Tourism enterprises’ functioning in the conditions of risk and uncertainty	236
Joanna Śniadek, Alina Zajadacz: Assessment of the implementation of tourism development strategy in Leszno Region.....	246
Halina Kiryluk: Sustainable tourism development as a challenge for the modern tourism policy.....	263

Agnieszka Niezgoda: Determinants of implementing sustainable development in tourism destination	273
Adam Edward Szczepanowski: Factors of development of tourism in the region of Eastern Poland.....	284
Aleksander Panasiuk: The influence of tourism policy on tourist sector activity	295
Paweł Stelmach: Uncertainty reduction in tourism policy	306
Tomasz Studzieniecki: State tourism policy in the context of the strategic priorities of the European Union	315
Barbara Marciszewska: Uncertainty areas, tourism policy and sustainable tourism development	325
Bogusław Stankiewicz, Mateusz Korkuć: Factors of uncertainty in tourism and their impact on the economic performance in public sector spa companies	334

Piotr Gryszel, Daria Elżbieta Jaremen, Andrzej Rapacz

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

TURYSTYKA SPOŁECZNA – AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA WYBRANYCH GRUP DOCELOWYCH W ŚWIETLE BADAŃ ANKIETOWYCH

Rozwój społeczno-gospodarczy większości krajów europejskich sprzyja wzrostowi liczby podróży turystycznych. Trendy gospodarcze i demograficzne natomiast skłaniają do refleksji nad zmianami zachodzącymi na rynku turystycznym. Dostrzega się znaczenie funkcji turystyki społecznej jako możliwego narzędzia stymulowania tego rynku. Podejmowane przez władze państwowe, samorządowe oraz organizacje społeczne działania mają na celu ograniczenie stopnia wykluczenia z udziału w turystyce osób z grup słabszych społecznie. Chodzi m.in. o osoby starsze (seniorów) oraz osoby niepełnosprawne. Celem opracowania jest z jednej strony zwrócenie uwagi na czynniki kształtujące popyt w turystyce społecznej, z drugiej strony ocena aktywności turystycznej wymienionych dwóch grup społecznych. Podstawą oceny tej aktywności były badania ankietowe, w których uczestniczyli seniorzy i osoby niepełnosprawne zamieszkujące różne regiony Polski.

Słowa kluczowe: turystyka społeczna, niepełnosprawni, seniorzy.

1. Wstęp

Rozwój społeczno-gospodarczy w Europie w II połowie XX i na początku XXI w., przemiany polityczne oraz postęp technologiczny to czynniki, które w sposób zasadniczy wpływają od ponad 20 lat na możliwości podróżowania. W okresie tym mamy do czynienia ze stałym wzrostem liczby podróży turystyczno-wypoczynkowych. Jednocześnie można mówić o ustabilizowaniu się poziomu aktywności turystycznej obywateli państw Unii Europejskiej. Z danych Eurostatu i opublikowanego przez Komisję Europejską Eurobarometru wynika wprawdzie, że w 2008 r. prawie 67% mieszkańców Europy podróżowało, ale tylko 58% wyjechało na wakacje (przebywając cztery nocegi poza domem)¹. Informacje powyższe wskazują zatem, że ok. 40% obywateli Europy nie wyjeżdża na wakacje, chociaż sytuacja w tym zakresie jest znacznie zróżnicowana w poszczególnych krajach. O ile w Szwecji ponad 85%

¹ Ch.E. Bélanger, *Social Tourism in Europe*, NET-StaR-Network for Social Tourism and Regeneration, London, March 30th 2011, www.westminster.ac.uk.

obywateli wyjeżdża na wakacje, o tyle w Bułgarii, Rumunii i krajach nadbałtyckich (Estonii, na Litwie i Łotwie) wskaźnik ten wynosi tylko 20%. Co więcej, we wszystkich krajach UE mamy nadal liczne grupy obywateli wykluczonych z turystyki. Wśród przyczyn tego wykluczenia wymienia się m.in. stan zdrowia, wiek, względy rodzinne i osobiste, zawodowe, przyczyny natury ekonomicznej (finansowe). Stąd też rosnące zainteresowanie państw Unii Europejskiej i Komisji Europejskiej rozwojem turystyki społecznej i zaproponowanie nowego podejścia wyrażonego w sformułowaniu „turystyka dla wszystkich”.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że teoretycznie turystyka społeczna obejmuje wszystkie grupy społeczne, ale w Polsce do podstawowych grup społecznych oczekujących wsparcia przy organizacji wyjazdów turystycznych zalicza się: dzieci i młodzież, rodziny w trudnej sytuacji, osoby niepełnosprawne oraz ich opiekunów, a także osoby starsze². Podejmowanie przez władze państwowe, samorządowe oraz organizacje społeczne działań mających na celu ograniczenie stopnia wykluczenia z udziału w turystyce osób z tych grup wymaga m.in. znajomości przyczyn nieuczestniczenia w turystyce, oczekiwań w tym zakresie i potrzeb. Istniejącą w tym względzie lukę ma do pewnego stopnia wypełnić przygotowane opracowanie, które przedstawia wyniki badań ankietowych dotyczących aktywności turystycznej osób starszych i niepełnosprawnych zamieszkujących wybrane regiony Polski.

2. Turystyka społeczna i jej aspekt popytowy

Przegląd literatury dotyczącej turystyki społecznej w krajach Unii Europejskiej upoważnia do stwierdzenia, że w obecnej dekadzie może dojść do dalszego jej rozwoju. Będzie on konsekwencją realizowanych w wielu krajach UE programów i podejmowanych inicjatyw, które mają na celu ukazanie roli turystyki społecznej w aktywizacji rynku turystycznego, a także planowanego wsparcia finansowego dla dalszego jej rozwoju przez władze Unii Europejskiej. Doświadczenia Hiszpanii w tym zakresie wskazują, że rozwój turystyki społecznej (głównie dzięki realizacji programów wyjazdów wakacyjnych dla osób starszych) przyczynia się do utrzymania wysokiej dynamiki całego rynku usług turystycznych. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na to, że rynek turystyki osób starszych w Europie to obecnie ok. 100 mln osób między 55. a 70. rokiem życia, a zainwestowane w rozwój turystyki społecznej środki finansowe mogą przynieść do 70% zysku³.

Turystyka społeczna nie jest zjawiskiem nowym, a jej początków można doszukiwać się w Szwajcarii i we Francji już na początku XX w., ale wyraźnie powiększającym swój zakres. O ile pierwotna definicja turystyki społecznej zaproponowana

² J. Wojciechowska-Solis, *Kierunki rozwoju turystyki społecznej*, [w:] A. Stasiak (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Wydawnictwo WSTH, Łódź 2011, s. 11.

³ E. Górską, *Turystyka społeczna jako forma aktywizacji rynków turystycznych na przykładzie programów turystyki społecznej w Hiszpanii*, „Acta Scientiarum Polonorum – Oeconomia” 2010, nr 9 (4), s. 137-141.

przez Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS) określała ją jako „wszelkie koncepcje i zjawiska związane z udziałem w turystyce grup społecznych o niskich dochodach, możliwym dzięki dokładnie określonym instrumentom socjalnym”, o tyle nowe podejście przedstawione przez Unię Europejską uznaje turystykę społeczną za wspomaganą formę aktywności grup ludzi, którzy z wielu przyczyn – głównie społecznych i zdrowotnych – mają trudności z organizowaniem swoich wakacji⁴. Oznacza to traktowanie tej formy aktywności jako „turystyki dla wszystkich”. U podstaw tego podejścia leży uznanie „prawa do turystyki” za jedno z podstawowych praw człowieka, co skutkuje koniecznością podejmowania przez różne podmioty (w tym administrację rządową, związki zawodowe, instytucje europejskie itd.) działań prowadzących do stworzenia warunków umożliwiających jego realizację⁵. Chodzi zatem o udzielanie szeroko rozumianego wsparcia, nie tylko w wymiarze ekonomicznym, mniej uprzywilejowanym grupom społecznym, które nie uczestniczą w turystyce.

Przyjmując, że ok. 40% obywateli Europy nie bierze udziału w turystyce, trzeba zwrócić uwagę, iż z tej liczby 41% nie wyjeżdża na wakacje ze względów finansowych, a tylko 4% nie podejmuje takich wyjazdów z powodu braku motywacji i potrzeb. Pozostała grupa obywateli krajów Europy nie uczestniczy w tych wyjazdach z powodów demograficznych i zdrowotnych. Te ostatnie powody dotyczą podstawowych grup społecznych oczekujących wsparcia przy organizacji wyjazdów, tj. osób starszych, dzieci i młodzieży, rodzin w trudnej sytuacji oraz osób niepełnosprawnych. Nie umniejsza to roli czynnika ekonomicznego w procesie kształtowania aktywności turystycznej obywateli. Dla przykładu w Wielkiej Brytanii 55% dzieci i młodzieży z rodzin o najniższych dochodach (20% wszystkich obywateli tego kraju) nie ma dostępu każdego roku do jednotygodniowego wyjazdu wakacyjnego. W grupie rodzin o najwyższych dochodach (20% ogółu obywateli Wielkiej Brytanii) wskaźnik ten wynosi natomiast tylko 3%⁶. Sytuacja taka może dotyczyć również grupy społecznej – rodzin w trudnej sytuacji życiowej. Zdarza się dość często, że rodziny z osobą niepełnosprawną są biedniejsze od rodzin o przeciętnych dochodach, ponieważ wychowanie takiej osoby i opieka nad nią są trzy razy droższe. Jeśli turystyka społeczna ma zapewnić dostęp do niej tym właśnie osobom, to nie można zapominać, że w krajach UE występują jeszcze inne grupy osób wykluczonych z turystyki nie tylko ze względów ekonomicznych.

Ważnym czynnikiem wpływającym na aktywność turystyczną osób praktycznie wykluczonych z udziału w niej jest problem dostępu do informacji na ten temat. Jest

⁴ Patrz więcej w: *Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce: Stan, szanse i zagrożenia*, Instytut Turystyki, Warszawa 2007.

⁵ H. Zawistowska, *Koncepcje turystyki socjalnej*, Zeszyty Naukowe Uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie nr 26, Warszawa 2009, s. 146-148.

⁶ A. Diekmann, S. McCabe, L. Minnaert, *Social tourism today: Stakeholders, and supply and demand factors*, [in:] S. McCabe, L. Minnaert, A. Diekmann (red.), *Social Tourism in Europe. Theory and Practice*, Channel View Publication, Bristol 2012, s. 35-47.

to zdaniem F. McGuire'a ważny zewnętrzny czynnik kształtujący poziom udziału w turystyce społecznej wspomnianych grup społecznych⁷. Okazuje się, że wiele osób niepełnosprawnych decyduje się pozostać w domu, ponieważ odczuwa brak informacji o przystosowaniu do ich potrzeb m.in. obiektów noclegowych, obiektów i urządzeń kulturalnych. Luki w informacji dotyczą także destynacji turystycznych, co może zniechęcać do podróży osoby niepełnosprawne. Obawy przed podjęciem podróży nie tylko ze strony tych osób mogą mieć swoje uzasadnienie w odmiennych procedurach związanych z rezerwacją usług czy też kłopotach komunikacji w języku obcym oraz styku z inną (odmienną) kulturą społeczności wybranej destynacji. Problematyka ta jest niestety słabo przebadana, a w dostępnych opracowaniach rzadko kwestie te stanowią przedmiot zainteresowania badaczy, chociaż wpływają one na udział osób w turystyce społecznej. Nie sposób również nie zwrócić uwagi na niewielkie zainteresowanie biur podróży (touroperatorów) tworzeniem oferty dla osób reprezentujących różne grupy społeczne mogące uczestniczyć w turystyce społecznej.

Na kształtowanie popytu w turystyce społecznej w wielu krajach Unii Europejskiej istotny wpływ mają uwarunkowania historyczne związane z jej rozwojem i działające w nich struktury (np. związki zawodowe, wspierane przez państwo niekomercyjne organizacje). W tym przypadku chodzi o posiadanie przez związki zawodowe obiektów noclegowych, które wykorzystywane są na korzystnych warunkach przez ich członków. W wielu przypadkach obiekty te dostępne są również dla innych osób, co upodabnia je do obiektów będących w gestii prywatnych właścicieli. Badania tej problematyki w Belgii ukazały, że uczestnikami turystyki społecznej w tych obiektach są nie tylko osoby o niskich dochodach, ale także osoby zamożne (np. przedstawiciele sektora usług, kadra menedżerska średniego szczebla, nauczyciele). Przyczyną wyboru udziału w turystyce społecznej była niechęć do wydawania większych środków na wakacje i podejmowania podróży do bardziej odległych destynacji (do 300 km)⁸.

Nie ulega wątpliwości, że na kształtowanie popytu w turystyce społecznej wpływa także istniejący w danym kraju system organizacyjno-finansowego wsparcia uczestnictwa w tej formie turystyki. Z informacji otrzymanych z wydziałów ekonomicznych ambasad RP w państwach UE wynika, że w 16 z 23 państw, które udzieliły informacji na ten temat, nie istnieje systemowe rozwiązanie na szczeblu krajowym ukierunkowane na wsparcie udziału w turystyce słabszych ekonomicznie grup społecznych⁹. W pozostałych siedmiu państwach mamy do czynienia z aktywnym

⁷ F. McGuire, D. Dottavio, J. O'Leary, *Constraints to participation in outdoor recreation across the life span: A nationwide study of limitors and prohibitors*, „The Gerontologist” 1986, vol. 26, no. 5, s. 538-544.

⁸ Observatoire du Tourisme Wallon, *Le profil de la clientèle dans les centres de tourisme social de la région Wallonne*, Région Wallonne, Namur 2003.

⁹ *Zestawienie informacji otrzymanych z wydziałów ekonomicznych ambasad RP w krajach UE na temat turystyki społecznej*, Warszawa 2012, Departament Turystyki, Ministerstwo Sportu i Turystyki [maszynopis].

zaangażowaniem władz państwowych w rozwój turystyki społecznej (Belgia, Francja, Grecja, Hiszpania, Portugalia, Słowenia, Włochy). Polega ono na koordynowaniu przez państwo rozwoju tej turystyki za pomocą regulacji prawnych oraz za pośrednictwem wyspecjalizowanych instytucji zajmujących się turystyką społeczną. W Niemczech mamy natomiast do czynienia ze zdecentralizowanym modelem rozwoju turystyki społecznej. Ma on charakter zapomogowy związany z podziałem terytorialnym na kraje związkowe (landy). Rząd federalny działa tylko uzupełniająco, wspierając programy adresowane bezpośrednio do rodzin.

Wsparcie popytu w turystyce społecznej i jej rozwój mogą być stymulowane również za pomocą określonych instrumentów. Na uwagę w tym kontekście zasługują przede wszystkim:

- bony wakacyjne – mające zastosowanie we Francji (*chèque-vacances*) i we Włoszech (*buoni vacanze*),
- ryczałt urlopowy (obowiązek pracodawcy wypłaty dodatkowego świadczenia w wysokości co najmniej minimalnego wynagrodzenia – wprowadzony w Słowenii),
- programy turystyki socjalnej (przykładowo program wprowadzony w Hiszpanii przez Narodowy Instytut IMSERSO).

Wydaje się, że istnieje realna możliwość wsparcia rozwoju turystyki społecznej w krajach UE poprzez realizację wspólnych przedsięwzięć. Wyniki poszczególnych projektów realizowanych w ramach programu CALYPSO mogą być istotnym wkładem w rozwój turystyki społecznej w krajach członkowskich UE. Odpowiednio skonstruowane organizacyjnie oraz finansowo przedsięwzięcia mogą bowiem przyczynić się do aktywizacji rynku turystycznego, m.in. poprzez stymulowanie popytu w turystyce społecznej.

3. Aktywność turystyczna wybranych segmentów turystyki społecznej

Na potrzeby realizacji celu badawczego, w pierwszej połowie 2012 r. przeprowadzono badania ankietowe w dwóch segmentach rynku turystyki społecznej, tj. wśród osób starszych (55+) i osób niepełnosprawnych. W założeniu badania miały objąć zasięgiem jak największy obszar Polski i z tego względu ich autorzy zwrócili się do kół naukowych turystyki prowadzonych przy uczelniach wyższych kształcących kadry turystyczne z prośbą o wsparcie realizacji procesu ankietyzowania grup docelowych. W badaniach wzięły udział trzy uczelnie, tj. Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie i Wyższa Szkoła Ekonomii, Turystyki i Nauk Społecznych w Kielcach, którym w tym miejscu autorzy składają serdeczne podziękowania za bezinteresowną pomoc i włożony trud. W zbieranie danych zaangażowane było również Studenckie Koło Naukowe Turystyki Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Wybrani studenci, aktywni w kołach nauko-

wych wspomnianych ośrodków akademickich, pod kierunkiem opiekunów gromadzili informacje na podstawie ankiety przygotowanej przez pracowników Katedry Marketingu i Zarządzania Gospodarką Turystyczną UE we Wrocławiu¹⁰. Próba badawcza w pewnej mierze ukształtowała się samoistnie, gdyż zależała od woli udziału kół naukowych w ankietowaniu. Z tego powodu w próbie znaleźli się mieszkańcy Wielkopolski (głównie Poznania), Małopolski (głównie z Krakowa), Podkarpacia, Ziemi Świętokrzyskiej oraz Dolnego Śląska. Dobór jednostek do badań miał charakter celowy na zasadzie wyboru jednostek typowych, a do potencjalnych ankietowanych docierano różnymi sposobami, poprzez organizacje społeczne, stowarzyszenia, kluby, stosując m.in. metodę tzw. kuli śnieżnej. Ze względu na sposób doboru próby, badania – choć oparte na stosunkowo dużej próbie (prawie 400 osób) – można nazwać jedynie pilotażowymi, eksplorującymi problem uczestnictwa osób starszych i niepełnosprawnych w turystyce.

Jak wspomniano, informacje gromadzono metodą ankietową. Formularz ankiety zawierał ok. 20¹¹ pytań merytorycznych i 13 metryczkowych. Pytania miały charakter zarówno otwarty, jak i zamknięty oraz zamknięto-otwarty.

Wśród respondentów było 64,8% seniorów i 35,2% osób niepełnosprawnych. W grupie seniorów dominowały kobiety (56%). W próbie badawczej najliczniej reprezentowane były osoby w wieku 55-65 lat (61,4%). Nie dziwi zatem, iż stosunkowo duży odsetek badanych osób starszych stanowiły osoby jeszcze czynne zawodowo (prawie 50%). Ponad 85% ankietowanych uznało, że ich stan zdrowia jest dobry (42%) lub przeciętny (45%). Większość starszych uznała swoją sytuację ekonomiczną za dobrą lub dostateczną. Jeśli chodzi o ankietowanych niepełnosprawnych, to, podobnie jak w grupie osób starszych, przeważały kobiety (53%). Osoby te reprezentowały najczęściej przedział wiekowy, tj. od 18. do 35. roku życia (65,8% badanych). Nieco ponad 30% ankietowanych w grupie osób niepełnosprawnych było czynnych zawodowo, a 40% uczyło się. Pomimo niepełnosprawności duży odsetek badanych uznał swój stan zdrowia za dobry (ok. 48,7%) lub przeciętny (38,7%). Badani charakteryzowali się różnym stopniem niepełnosprawności i dysfunkcjami głównie w obrębie narządu ruchu (blisko 58%), a w dalszej kolejności słuchu (głuchoniemi i niedosłyszący – razem 14,5%) i wzroku (niewidomi i niedowidzący – 14,5%). Wśród badanych były również osoby z innymi, niewymienionymi tu wadami i schorzeniami (13,3%).

Podstawą oceny aktywności turystycznej obu badanych segmentów rynku turystyki społecznej były następujące pytania:

1. Czy i jak często w ciągu roku podróżują?
2. W jakich celach podróżują?

¹⁰ Wybrane wyniki wspomnianych badań studenci zaprezentowali na Polsko-Czeskim Sympozjum Naukowym „Turystyka Społeczna. Stan i perspektywy rozwoju w Polsce i Republice Czeskiej”, zorganizowanym przez Studenckie Koło Naukowe Turystyki Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, działające na Wydziale Ekonomii, Zarządzania i Turystyki w Jeleniej Górze.

¹¹ Liczba pytań zależała od tego, do jakiej grupy docelowej skierowany został formularz ankietowy (osoby starsze – 22 pytania, osoby niepełnosprawne – 20 pytań).

3. Dokąd najczęściej udają się na wypoczynek i na jak długo?
4. Jakie korzyści przynoszą im podróże turystyczne?
5. Czy jako osoby niepełnosprawne lub starsze napotykają jakieś trudności podczas podróżowania?
6. Co stanowi najważniejsze bariery uczestnictwa w turystyce?
7. W jaki sposób finansują i organizują swoje wyjazdy?
8. Czy korzystają z jakichś form pomocy w związku z podejmowanymi podróżami turystycznymi?

Respondentów z grupy seniorów cechuje wysoka aktywność turystyczna, sięgająca poziomu 80%. W porównaniu z badaniami ogólnopolskimi zrealizowanymi na zlecenie Ministerstwa Sportu i Turystyki w 2010 r. przez wrocławską Korporację Badawczą Pretendent jest ona zaskakująco wysoka. Badania ogólnopolskie zrealizowane na próbie nieco powyżej 1000 osób wykazały, że jedynie 33% seniorów w Polsce jest aktywnych turystycznie¹². Rozbieżności między wielkościami stopy aktywności turystycznej w obu badaniach wynikają głównie z nieporównywalności prób badawczych. W strukturze próby badawczej wykorzystanej w badaniach autorów artykułu zaznacza się m.in. przewaga ankietowanych z przedziału wiekowego 55-65 lat, pochodzących z dużych miast i czynnych zawodowo. Duży udział w zbiorze jednostek badanych mieli również słuchacze uniwersytetów trzeciego wieku. W związku ze wspomnianymi rozbieżnościami nasuwa się również wniosek o konieczności systematycznego powtarzania tego typu badań i objęcia nimi obszaru całej Polski oraz wszystkich segmentów rynku turystyki społecznej, które do tej pory nie były częstym obiektem badań.

Wysoki poziom aktywności turystycznej charakteryzuje także osoby niepełnosprawne. Udział w turystyce dotyczy aż 75% osób spośród niepełnosprawnych podanych badaniom. Podobnie jak w przypadku osób starszych decyduje o tym struktura próby badawczej, w której dominującą grupę stanowią osoby do 36. roku (najaktywniejszy turystycznie przedział wiekowy), mieszkające w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców (Kraków, Poznań, Rzeszów, Wrocław), które w większości oceniają swoją pozycję ekonomiczną jako dobrą (41,2%), a nawet bardzo dobrą (8,2%). Z kolei z analizy cech osób niepełnosprawnych, które nie uczestniczą w turystyce, a ich udział w próbie badawczej sięga 25%, wyłania się profil takiej osoby. Jest nią zazwyczaj mężczyzna (79% ogółu osób niepodróżujących w celach turystycznych), po 56. roku życia (53%), niepracujący (blisko 93%), utrzymujący się z renty lub emerytury (71%), oceniający swoją sytuację ekonomiczną jako dostateczną (53%) lub trudną (33%), mający wykształcenie zasadnicze zawodowe (prawie 47%) i nienależący do żadnej organizacji społecznej (nieco ponad 83%). Za podstawową przyczynę nieuczestniczenia w turystyce podaje on brak środków finansowych (83%), a w dalszej kolejności zły stan zdrowia (33%), brak potrzeby podróżowania (29%) oraz brak ofert dla niepełnosprawnych (17%) i brak czasu (17%).

¹² *Preferencje osób starszych dotyczące wyjazdów turystycznych*, Korporacja Badawcza Pretendent, Wrocław 2011, s. 8.

Analizując preferencje badanych segmentów dotyczące podróżowania, nie sposób nie zauważyć, że:

- wśród osób zarówno starszych, jak i niepełnosprawnych przeważają podróże (dalsze lub bliższe) po Polsce (85% badanych seniorów i 75% ankietowanych niepełnosprawnych), za granicę udaje się odpowiednio 35% i 27% respondentów, najczęściej zagraniczne podróże odbywają osoby będące uczestnikami uniwersytetu trzeciego wieku (ok. 80%);
- najczęściej podawanym motywem udziału w turystyce w obu grupach było zwiedzanie (60% badanych seniorów i 60% niepełnosprawnych), wypoczynek (odpowiednio 51 i 83%), poprawa zdrowia i rehabilitacja (21 i 36%), odwiedzi-ny krewnych i znajomych (28 i 27%) oraz w przypadku starszych pielgrzymowanie (10%), a w przypadku niepełnosprawnych udział w różnych wydarzeniach i imprezach kulturalno-rozrywkowych i rekreacyjnych (prawie 29%) oraz chęć uprawiania sportu i rekreacji ruchowej (ponad 15%);
- większość badanych realizuje swoje wyjazdy turystyczne w sezonie letnim (61% seniorów i 72,6% badanych w grupie niepełnosprawnych), niewielki odsetek zimą, a ok. 20% w obu badanych segmentach deklarowało, że podróżuje regularnie przez cały rok;
- znacznie zróżnicowane były odpowiedzi dotyczące kierunków podróży. Wyjazdy zagraniczne (typowe, wakacyjne, co najmniej 7-dniowe podróże po słońce i kąpiele morskie) obejmowały zasięgiem całą południową Europę (Grecja, Włochy, Hiszpania, Chorwacja, Rumunia, Turcja czy Francja) oraz Egipt i Tunezję; w przypadku podróży krótszych zaznaczyła się przewaga krajów sąsiadujących z Polską; natomiast w przypadku wyjazdów krajowych popularnością cieszyły się znane miejscowości turystyczne i uzdrowiskowe (np. Zakopane, Nałęczów, Ciechocinek) i duże miasta (np. Gdańsk, Kraków, Warszawa, Częstochowa);
- większość respondentów z obu ankietowanych segmentów realizuje najczęściej wyjazdy 7-14-dniowe (24,3% seniorów i 37% niepełnosprawnych), 7-dniowe (odpowiednio 30,5% i 15,5%), 25% ankietowanych seniorów uczestniczy w jednodniowych wycieczkach, a wśród niepełnosprawnych popularne są również krótkie 1-3-dniowe pobyty (32% badanych).

Charakteryzując z kolei aspekt organizacyjny podróży podejmowanych przez respondentów, warto podkreślić, że:

- swoje wyjazdy turystyczne respondenci obu segmentów organizują zazwyczaj samodzielnie (60% spośród osób starszych i 54% osób z grupy niepełnosprawnych), szczególnie samodzielni są słuchacze uniwersytetu trzeciego wieku (78%), w wielu przypadkach respondenci wspomagani są przez rodziny, dotyczy to szczególnie osób niepełnosprawnych (27,4% ankietowanych), stosunkowo dużo wyjazdów to propozycje organizacji i stowarzyszeń społecznych, których członkami są badani (w takich wyjazdach uczestniczy prawie 19% seniorów i 17% niepełnosprawnych),

- w kwestii finansowania swych wyjazdów respondenci z obu segmentów wykazują dużą samodzielność (87% seniorów i 68% niepełnosprawnych); mogą oni również liczyć na pomoc najbliższych (20% seniorów i 32% niepełnosprawnych); z instytucjonalnego wsparcia finansowego skorzystało ok. 7% seniorów i 18% niepełnosprawnych;
- ok. 35% seniorów kupiło gotowe pakiety usług oferowane przez biura podróży, w przypadku segmentu niepełnosprawnych takich osób było zdecydowanie mniej (ok. 10%);
- nie zaskakuje też to, że większość respondentów, zarówno seniorów, jak i niepełnosprawnych, podróżowała z rodziną (po 57%) i/lub przyjaciółmi (odpowiednio 26,5 i 15,5%), a także z członkami organizacji, stowarzyszeń, kół, do których należą badani (26 i 27,5%);
- respondenci nocują najczęściej w domach wycieczkowych (42,4% seniorów i 33% niepełnosprawnych), hotelach (odpowiednio 35,4 i 25%), pensjonatach (32,5 i 32,1%), a także mieszkaniach bliskich i znajomych (22,7 i 28,6%);
- dominującym środkiem przemieszczania się w grupie seniorów był autokar turystyczny (ok. 70% podróżujących), następnie samochód własny (49%) i pociąg (30%), z kolei w grupie niepełnosprawnych było odwrotnie – samochód własny (ok. 60%), a autokar turystyczny i pociąg po 32%.

Ankietowani rocznie wydają na swoje podróże zazwyczaj od 1000 do 2000 zł (45,6% seniorów i 30% niepełnosprawnych), z tym że w segmencie osób niepełnosprawnych większy niż w grupie seniorów odsetek respondentów wydaje poniżej 1000 zł (50,6% niepełnosprawnych w porównaniu z 27,6% seniorów). Wydatki powyżej 2000 zł dotyczą przede wszystkim osób z wyższym wykształceniem, pracujących, posiadających rodziny, mieszkających w dużym mieście (100 tys. osób i więcej) i słuchaczy uniwersytetu trzeciego wieku.

Należy pamiętać, że uczestnictwo w turystyce (co potwierdzają wyniki przeprowadzonych badań), odgrywa niezmiernie ważną rolę w kształtowaniu jakości życia, w szczególności człowieka, który należy do tzw. grupy osób nieuprzywilejowanych (grupy osób w jakiś sposób poszkodowanych czy to z powodu choroby, niepełnosprawności, starości, czy to niskich dochodów). Jest ona niezastąpiona w przyniesieniu tym ludziom ulgi w cierpieniach i niedostatkach. Zdecydowanie poprawia komfort ich życia, o czym wspominają badani. Dla osób tych udział w podróżach to radość (74,3% seniorów i 71,4% niepełnosprawnych), zapomnienie o troskach dnia codziennego (odpowiednio 47,3 i 56%), zdrowie (37,7 i 40,5%), a także możliwość poznania ciekawych ludzi i zawarcia przyjaźni (szczególnie ważne dla osób niepełnosprawnych – 55,9%) i możliwość zdobywania wiedzy (istotne z kolei dla osób starszych – 37,7%).

Osoby ankietowane napotykały niestety określone trudności podczas podróży turystycznych. Dotyczą one głównie braku środków finansowych, co przy wysokich cenach usług (najważniejsza bariera udziału w turystyce, uzyskała średnią wagę – dla obu badanych segmentów – 3,67 w skali od 1 do 5, gdzie 5 oznaczało barierę

bardzo istotną), nie pozwala na w pełni satysfakcjonującą realizację potrzeb podróżujących. Potwierdzają się także inne bariery ograniczające aktywność turystyczną seniorów i niepełnosprawnych. Chodzi m.in. o brak odpowiednich ofert dla osób starszych i niepełnosprawnych (waga 2,54), a te dostępne oceniano jako mało atrakcyjne (waga 2,73), a także bariery urbanistyczne, architektoniczne i transportowe (waga 2,47) oraz niewystarczającą liczbę organizacji społecznych wspierających realizację potrzeb turystycznych przez osoby starsze i niepełnosprawne (waga 2,47). Osoby niepełnosprawne zwracały również uwagę na nieprzygotowanie kadr turystycznych do obsługi tego segmentu rynku (2,10).

Pomimo tego, że trudności ekonomiczne zajmują pierwsze miejsce w rankingu barier udziału w turystyce, to stosunkowo niewielki odsetek badanych (ok. 6%) skorzystało z oferty hiszpańskiego programu dofinansowania podróży do Hiszpanii IM-SERSO. Wiele tych osób nie wie o takim programie, a prawie 30% nigdy nie słyszało o takiej możliwości wyjazdu.

4. Zakończenie

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że w ramach ankietowanych segmentów turystyki społecznej (a nie są to jedyne grupy docelowe) można mówić o wyraźnych podsegmentach. Grupa osób starszych obejmuje bowiem osoby od 55. r. aż do późnej starości, a grupa osób niepełnosprawnych w swej strukturze zawiera zarówno osoby na wózkach inwalidzkich, jak i osoby niesłyszące, niewidzące czy też osoby upośledzone psychicznie, a także osoby starsze, młodzież i dzieci. Nie są to zatem segmenty jednolite, co wskazuje na to, że ich aktywność turystyczna oraz potrzeby turystyczne są bardzo różne. Trudno bowiem porównać oczekiwania i wymagania seniora 55- czy 60-letniego, który jest czynny zawodowo, z potrzebami osoby mającej 80 lat. Czego innego wymagają niesprawni ruchowo, a czego innego niedosłyszący. Inne oczekiwania zgłaszają rodziny mające dzieci na wychowaniu do lat czterech, a inne, gdy opiekują się nastolatkami. Skuteczność i efektywność programów turystyki społecznej zależeć będzie również od uwzględniania tych różnic.

Brak środków finansowych, choć to jedna z najczęściej wymienianych barier uczestnictwa w turystyce w obu badanych segmentach turystyki społecznej, nie jest jedynym czynnikiem niesprzyjającym realizacji aktywności turystycznej osób starszych i niepełnosprawnych. Należy zwrócić uwagę na występowanie wielu innych, bardziej lub mniej istotnych, barier, takich jak np.: brak czasu, powinności rodzinne, nieprzygotowanie podmiotów podaży do obsługi analizowanych segmentów czy też zły stan zdrowia ankietowanych, a nawet brak chęci do wyjazdów turystycznych. Nasuwa się tu wniosek, że rozwiązania w zakresie turystyki społecznej nie mogą pomijać przyczyn braku uczestnictwa w podróżach turystycznych różnych grup. Na uwagę wśród barier zasługuje m.in. stan zdrowia. W przypadku niepełnosprawnych stan zdrowia uznawany jest za mniej i dużo mniej ważny czynnik ograniczający ich możliwości udziału w turystyce niż zbyt małe środki finansowe. Oznaczać to może,

że niepełnosprawni nie stawiają znaku równości między niepełnosprawnością a złym stanem zdrowia. Niepełnosprawność nie jest dla nich barierą, jest swoistym stanem normalności, z którym nauczyli się żyć. Przeszkodę stanowi natomiast co innego, a mianowicie nieprzygotowanie podmiotów podaży do obsługi niepełnosprawnych (brak ofert, nieprzystosowane środków transportu czy obiektów noclegowych, brak wiedzy pracowników przedsiębiorstw turystycznych dotyczącej obsługi niepełnosprawnych o różnych dysfunkcjach). Niepełnosprawność to również czynnik obniżający wartość człowieka na rynku pracy. Wykluczenie osób niepełnosprawnych z turystyki to wynik wykluczenia z życia zawodowego i niemożność osiągnięcia przez nie przychodów z pracy. Włączenie ich do udziału w ruchu turystycznym może zależeć w dużym stopniu od stworzenia im sprzyjających warunków do podejmowania pracy, niekoniecznie musi być związane jedynie z dofinansowaniem wyjazdów.

Stan zdrowia jest natomiast ważną barierą zaspokajania potrzeb turystycznych w przypadku osób starszych (wśród których większość to osoby pełnosprawne). Seniorów dotyczą bowiem przewlekłe choroby, które nie muszą prowadzić do inwalidztwa, ale wymagają systematycznego przyjmowania leków, robienia badań, wizyt u lekarzy, pobytów w szpitalu i, co należy podkreślić, skutkują złym samopoczuciem, bólem i brakiem sił. Nie zachęca to do podejmowania męczących fizycznie podróży turystycznych.

Z badań wynika wyraźna gotowość ankietowanych do udziału w turystyce. Wprawdzie wskazuje się, że najważniejszymi przeszkodami są brak środków finansowych i zbyt wysokie ceny usług turystycznych, niemniej jednak nie można zapomnieć, że istotną barierą uczestnictwa w turystyce jest nieprzystosowanie podaży turystycznej i infrastruktury ogólnej (transportu, miast, budynków użyteczności publicznej) do wymagań badanych segmentów rynku. Podejmowana przez państwo polityka w zakresie turystyki społecznej nie powinna zatem koncentrować się tylko na stronie popytowej i ograniczać się do finansowania, lecz powinna także dotyczyć strony podażowej – w tym zwłaszcza kształtowania kadr turystycznych do obsługi różnych grup docelowych turystyki społecznej, wsparcia gestorów bazy turystycznej chcących przystosować obiekty i programy usługowe do potrzeb tych grup, a zwłaszcza dostosowania środków transportu do możliwości przewozu osób niepełnosprawnych. Oznacza to konieczność szerokiego spojrzenia na problemy tych osób. Nie chodzi bowiem tylko o usunięcie barier technicznych w obiektach turystycznych i środkach komunikacji, lecz o całościowe przygotowanie otoczenia (chodników, przejść dla pieszych, sklepów, urzędów, szkół, budynków mieszkalnych, obiektów kultury i rekreacji), w którym na co dzień lub podczas podróży turystycznej funkcjonuje osoba niepełnosprawna. Takie działanie sprzyjałoby również usuwaniu przeszkód o charakterze mentalnościowym (jeśli świat dookoła mnie jest przyjazny, ponieważ przygotowany na spotkanie ze mną jako osobą niepełnosprawną, to wyjdę do niego i stanę się turystą). Trzeba również pamiętać o tym, że wykluczenie z turystyki, zwłaszcza osób niepełnosprawnych, jest zagadnieniem mieszczącym się w sferze nie tylko polityki turystycznej, lecz także polityki społecznej (w tym dotyczącej zatrudnienia), a także gospodarczej.

Literatura

- Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce: Stan, szanse i zagrożenia*, Instytut Turystyki, Warszawa 2007.
- Bélanger Ch.E., *Social Tourism in Europe, NET-StaR-Network for Social Tourism and Regeneration*, London, March 30th 2011, www.westminster.ac.uk.
- Diekmann A., McCabe S., Minnaert L., *Social tourism today: Stakeholders, and supply and demand factors*, [in:] S. McCabe, L. Minnaert, A. Diekmann (red.), *Social Tourism in Europe. Theory and Practice*, Channel View Publication, Bristol 2012.
- Górska E., *Turystyka społeczna jako forma aktywizacji rynków turystycznych na przykładzie programów turystyki społecznej w Hiszpanii*, „Acta Scientiarum Polonorum – Oeconomia” 2010, nr 9 (4), s. 137-141.
- McGuire F., Dottavio D., O’Leary J., *Constraints to participation in outdoor recreation across the life span: A nationwide study of limitors and prohibitors*, „The Gerontologist” 1986, vol. 26, no. 5, s. 538-544.
- Observatoire du Tourisme Wallon, *Le profil de la clientèle dans les centres de tourisme social de la région Wallonne*, Région Wallonne, Namur 2003.
- Preferencje osób starszych dotyczące wyjazdów turystycznych*, Korporacja Badawcza Pretendent, Wrocław 2011.
- Wojciechowska-Solis J., *Kierunki rozwoju turystyki społecznej*, [w:] A. Stasiak (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Wydawnictwo WSTH, Łódź 2011.
- Zawistowska H., *Koncepcje turystyki społecznej*, Zeszyty Naukowe Uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie nr 26, Warszawa 2009, s. 146-148.
- Zestawienie informacji otrzymanych z wydziałów ekonomicznych ambasad RP w krajach UE na temat turystyki społecznej*, Warszawa 2012, Departament Turystyki, Ministerstwo Sportu i Turystyki [maszynopis].

SOCIAL TOURISM – TOURIST ACTIVITY OF SELECTED TARGET GROUPS REFLECTED IN SURVEYS

Summary: Socio-economic development of the majority of European countries results in an increasing number of tourist traffic. Economic and demographic trends, however, bring about reflections over changes occurring on the tourist market. The importance of social tourism function has been noticed as the possible tool for stimulating the market. Activities undertaken by the state, local authorities and social organizations aim at reducing the exclusion level of poorer social groups from participation in tourism. It mainly refers to senior citizens and the disabled people. The objective of the study is, on the one hand, to emphasize factors influencing demand in social tourism, and on the other to assess tourism oriented activity of the mentioned above social groups. The surveys, which covered senior citizens and the disabled residing in different regions of Poland, constituted the background for the discussed activity assessment.

Keywords: social tourism, the disabled, senior citizens.